

Т. В. П'ятнича,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

НЕОСОБОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА ТА ЧАСОВІ КОРЕЛЯЦІЇ

У статті аналізуються особливості реалізації категорії теперішності безособовими формами дієслова. Здатність інфінітива, герундія, дієприкметника I у конкретному висловлюванні відносити дію до теперішності виявляється найчіткіше за умов реалізації значення одночасності дії, переданої безособовою формою дієслова, з дією присудка, вираженою Present Simple або Present Continuous, а також від семантичних, лексичних і граматичних умов контексту.

Ключові слова: категорія теперішності, часові кореляції, одночасність

NON-FINITE FORMS OF THE VERB AND TIME CORRELATIONS

The article deals with some specific ways of referring an action to the presence by means of the Verbals. The Infinitive, Participle I and Gerund do not have the Category of Tense but they render the temporal meaning through the temporal correlation of the actions denoted by them with those, expressed by the finite forms of the verbs.

The article points out the peculiarities of realizing the objective presence by the Infinitive, Gerund and Participle I expressing simultaneous, preceding and following actions with those defined by the predicates of the sentences depending on the different syntactic positions of the Verbals as well as on the semantic, lexical and grammatical conditions of the context.

Key words: the category of presence, time correlations, simultaneity.

НЕЛИЧНЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА И ВРЕМЕННЫЕ КОРЕЛЯЦИИ

В статье анализируются особенности реализации категории настоящего неличными формами глагола. Способность инфинитива, герундия, причастия I в конкретном высказывании относить действие к настоящему отчетливо проявляется в условиях реализации значения одновременности действия, выраженного безличной формой глагола, с действием сказуемого, выраженной Present Simple или Present Continuous, а также от семантических, лексических и грамматических условий контекста.

Ключевые слова: категория настоящего, временные корреляции, одновременность.

Постановка проблеми. Особові та безособові форми дієслів виявляють щільні корелятивні ознаки як засоби, що виражають співвідношення основної і другорядної дій у рамках цілісного часового періоду. У безособових форм дієслова відсутня категорія часу, тобто самі по собі вони не можуть співвідносити виражену ними дію з моментом мовлення. Не маючи категорії часу, вони, однак, виражають часові зв'язки відносно – як одночасні з іншою дією (неперфектні форми) чи попередні (перфектні форми). **Мета статті:** розкрити особливості реалізації презентних темпоральних кореляцій безособовими формами англійського дієслова. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Лінгвісти І.П. Іванова, І.П. Верховська вважають, що змістом категорії часу у безособових форм дієслова є не абсолютний, а відносний час [2, с. 174; 1, с. 28]. Про вживання герундія та дієприкметника I з метою імпліцитного вираження *часової* характеристики, переданої ними дії, з опорою на особове дієслово та контекст говорить у своєму дослідженні О.М. Мешкова [4, с. 83]. Г.Т. Ісаєва виділяє інфінітив, герундій та дієприкметник, як засоби створення вторинного предикативного зв'язку, що входять до економного арсеналу синтаксичної конденсації [3, с. 40-45]. У будь-якому випадку факт залежності часового значення безособових форм дієслова від значення часу особового дієслова не викликає жодного сумніву. Однак ця залежність не відкидає, а підтверджує здатність безособової форми дієслова відображати часовий інтервал протікання реальної дії, хоч і не через часове значення, а через часове відношення, тобто не безпосередньо через зв'язок дії з моментом мовлення, а через часове співвідношення з дією, переданою особовою формою дієслова.

1. Виклад основного матеріалу. Аналізуючи опозицію to write ↔ to have written, to be written ↔ to have been written, writing ↔ having written, being written ↔ having been written, відзначаємо ознаки (to have + Participle II) у членів опозиції, що мають значення попередності (перфект). У неперфекта такі ознаки відсутні, але констатації цього факту звичайно мало для встановлення часового значення іншого члена опозиції. Його визначення простежується при аналізі контексту. Таких значень щонайменше три: одночасність, слідування і попередність. Останнє виявляється тільки у певних контекстних умовах і детермінується або синтаксичною позицією інфінітива / герундія / дієприкметника, або їх семантичними зв'язками.

У випадках, коли неперфектна форма виражає попередність, виникає ситуація, за якої опозиція неперфект ↔ перфект нейтралізується.

Перебуваючи через часові відношення у тісному зв'язку з особовими формами дієслова, інфінітив / герундій / дієприкметник I, залежно від своєї форми та від часу, вираженого присудком, відносять дію до теперішнього, минулого чи майбутнього. Хоч значення часової віднесеності до теперішності виявляється інфінітивом, герундієм, дієприкметником I, як семантика одночасності, тобто як поєднання змісту таксиса і відносного часу, ці безособові форми дієслова не мають категоріальних форм ні абсолютного, ні відносного теперішнього часу. Значення одночасності, притаманне інфінітиву, герундію, дієприкметнику I, розкривається у різних синтаксичних позиціях, властивих кожній із трьох форм. Простежимо це на прикладах вживання *герундія та інфінітива*:

1. «**Throwing** things away is what she likes best» [8, с. 32].

2. «**Lying** is a deadly sin» [14, с. 13].

3. «Why go on **living** with them if they can't stand them?» [6, с. 37].

4. «I don't like **to hear** a man continually running down his own country» [16, с. 114].

5. «You are mistaken in **thinking** I'm unhappy» [13, с. 210].

6. «But in the sunlight it has the appearance of **being black** hence the name» [10, с. 463].

7. The abnormal mind is quick **to detect** and **attack** itself to this quality [6, с. 5].

8. «... you protect yourself by **saying** you aren't going far» [20, с. 65].

9. There is only one way in which a man can save his face when he is in that sort of position and that is **to pretend** he knows nothing [13, с. 56].

Наведені приклади достатньою мірою переконливі, щоб побачити неоднакове виявлення одночасності у різних синтаксичних позиціях і навіть у межах однотипної синтаксичної позиції. Так, у позиціях підмета (приклади 1, 2), інфінітивного суб'єктивного комплексу (приклад 7), додатка (приклад 5), означення (приклад 6), предикатива (приклад 9) одночасність може бути представлена ширше і узагальненіше, ніж у позиції обставини (приклад 8). А у видовому присудку (приклади

3, 4) відбувається цілковите злиття дій, виражених особовим дієсловом, герундієм чи інфінітивом. Різні діапазони одночасності можуть модифікуватися і всередині даної синтаксичної позиції залежно від лексичних та граматичних умов контексту. Найповніше одночасність розкривається, коли герундіальна чи інфінітивна дії поєднується з діями, вираженими так званими фазовими дієсловами: *to be, to have, to keep, to seem, to try, to like, to feel, to hear, to see* тощо.

Досить часто словосполучення модального характеру виражають реальну теперішню дію (названу інфінітивом), що збігається з моментом мовлення (модальне дієслово у таких випадках втрачає значення повинності, обов'язковості, здатності, уміння тощо):

10. *«I must decline to be Professor... Please do not think me ungrateful»* [18, с. 249].

11. *«I can't see the smallest reason for it. Quite happy, normal, people. Now I can understand it in Grimes' case»* [22, с. 110].

Зміст прикладу 10 однозначно трактує ситуацію не як усвідомлення героєм твору необхідності відхилити пропозицію про присвоєння йому звання професора, а як фактичну його відмову від цього звання. Аналогічно модальне словосполучення *can't see* (приклад 11) не виражає неспроможність персонажа бачити причину, а констатацію того факту, що цієї причини немає.

Незважаючи на те, якими чинниками зумовлена одночасність (синтаксичними, семантичними чи їх поєднанням), які нюанси відображають форми інфінітива (Indefinite, Continuous), у якому стані вжитий інфінітив або герундій у реченнях з присудком у Present Simple/Present Continuous, безособові форми дієслова набувають здатності орієнтувати на презентність, охоплюючи різний діапазон: від зосередженості у її центральній точці – періоді мовлення (приклади 8, 10), розширюючись у площині теперішності до різного за обсягом періоду (приклади 3, 4, 5, 6, 7, 9), і до розмитих часових рамок (приклад 2).

Це надзвичайно цікаве явище, оскільки, відносячись до площини теперішності і будучи одночасними, дві дії (інфінітивна/герундіальна і та, що виражена присудком) не є, однак, паралельними. Завдяки своїй здатності орієнтувати на презентність через *одночасність* інфінітив і герундій у парі з особовим дієсловом створюють смисловий комплекс, у якому виражені ними дії переплітаються настільки тісно, що, по-суті, утворюють одне поняття, зміст якого зрозумілий лише з урахуванням семантики обох дієслівних форм.

У випадках, коли друга дія у реченні виражена дієприкметником І, який також означає одночасність з дією, вираженою особовим дієсловом, її реальний час, як і у випадках інфінітива/герундія, стає відомим лише з контекстних ситуацій, і він не входить у категоріальне значення дієприкметника. Таким чином, у більшості випадків у реченнях з присудком у Present Indefinite чи Present Continuous дієприкметник І співвідноситься з теперішнім часом. Відмінність вираження категорії часової віднесеності дієприкметником І від передачі часових відношень герундієм та інфінітивом у тому, що дієприкметник чіткіше виокремлює вторинну дію. Провідне часове значення дієприкметника І – часове відношення у плані одночасності. Воно базується на категоріальному значенні дієприкметника переважно як виразника паралельної дії/стану і пов'язаного з цим значення процесуальності. Простежимо це на наступних прикладах:

1. *«I usually find myself among strangers because I drift here and there **trying** to forget the sad thing»* [6, с. 70].

2. *«Now we know who we have **running** with us»* [17, с. 139].

Наведені у реченнях дієприкметники І передають дії, паралельні з діями, вираженими присудками, і орієнтують на абстрактну/повторювану теперішність. Аналіз прикладів дозволяє стверджувати, що одночасність властива дієприкметнику І в усіх його синтаксичних позиціях і їх різновидах. Усе-ж, становить інтерес питання про те, з яким членом речення співвідноситься дієприкметник у часі, та від чого ця співвіднесеність залежить, оскільки вона не однакова у різних синтаксичних функціях дієприкметника І:

1. *«A **dying** man **making** a confession, he doesn't talk business»* [21, с. 139].

2. *«They have two guests, each **giving** his side to some controversial issue»* [21, с. 152].

3. *«I hear children **running**»* [8, с. 19].

Не зважаючи на те, що дія, виражена дієприкметником І, є *вторинною*, у семантичному плані вона звертає на себе особливу увагу, а саме – пояснює дію, виражену особовою формою дієслова: описує, характеризує підмет, додаток, або іменник, що входять до складу обставини, а також передає їх стан на момент протікання дії особового дієслова (приклади 1, 2, 3).

Значення процесуальності, закладене у семантиці дієприкметника І, пожвавлює, робить яскравішою, виражену ним дію, перетворюючи дію, передану присудком, з основної у «фонову», що окреслює часову площину теперішності, у якій розгортається процес, виражений дієприкметником.

Як уже зазначалося, значення одночасності – не єдиний із способів вираження часових відношень безособовими формами дієслова. У багатьох випадках інфінітив та герундій передають дію, що реально слідує за дією особової форми дієслова. Тобто в об'єктивній дійсності спочатку відбувається дія, виражена дієсловом в особовій формі, а потім – дія, позначена інфінітивом. Синтаксичною позицією, яка зумовлює значення слідування інфінітивної дії за дією дієслова в особовій формі, є, перш за все, позиція інфінітива, що функціонує у реченні як обставина мети. Дія інфінітива не тільки слідує за дією особового дієслова, скільки може/повинна або, за припущенням, буде слідувати за нею. Уважно розглянувши приклади з текстів художньої прози, не важко переконатися, що мова в абсолютній більшості випадків йде не про власне майбутній час, а про дію, яка безпосередньо слідує за дією особового дієслова і в основному не виходить за межі площини теперішності:

1. *«You pull on the chain to take a snapshot»* [9, с. 18].

2. *«A nice sunny spot here to dry my hair»* [9, с. 65].

3. *«I'm here to learn»* [21, с. 117].

Яскравим з цього приводу є речення 2, у якому експліцитно відсутнє особове дієслово. Функціонально-семантичне поле теперішності окреслюється лексично (словом *here*) та контекстом (саме зараз, коли у цьому місці сонячно – через якийсь час тут буде тінь або сонце зайде за хмару – і якраз тепер я можу сушити тут волосся). Таким чином, усі потенційні дії, виражені у прикладах 1-3, якщо вони реалізуються, то у тій самій площині теперішності, що і дія основного дієслова, а не більше чи менше віддаленого майбутнього.

Здатність відносити дію до площини теперішності властива також і герундієві, що виражає дію, наступну до дії, переданої особовою формою дієслова. Значення наступності зустрічається у герундія у різних синтаксичних функціях і воно завжди лексично зумовлене.

1. *«Every day he risks **being** laid low by a bullet»* [7, с. 67].

2. *«There is no one worthy of **eating** him»* [11, с. 58].

3. *«Regina has no intention of **giving** me anything»* [14, с. 128].

4. «*There is no avoiding it, I suppose*» [5, с. 396].

5. «*You can't pick up a newspaper without seeing the medical profession under attack*» [5, с. 316].

Із прикладів видно, що значення слідування дії, яке, однак, не виходить за рамки площини теперішності, зумовлюється семантикою дієслова або прикметника перед герундієм-додатком (приклад 1, 2), іменем перед герундієм-означенням або підметом (приклад 3, 4), прийменником перед герундієм-обставиною та значенням обставини всередині герундіального звороту (приклад 5).

Важливо також зазначити, що навіть у таких випадках, коли інфінітив/герундій у модальних словосполученнях передає майбутню дію, велике значення має той факт, що необхідність, обов'язковість, можливість цієї дії усвідомлюється мовцем і передається реципієнтам у теперішньому (в момент мовлення), реалізуючи таким чином об'єктивну презентність.

Дієприкметник I для передачі наступної дії відносно до тієї, що виражена особовою формою дієслова, зустрічається досить рідко і, зокрема, – для відображення дій, що реалізуються у площині теперішності. Дієприкметник I наступної дії обов'язково знаходиться у постпозиції до основного дієслова.

«*Your brother demands my returning to Court at once taking your two children with me,*» she said [15, с. 82].

Значеннями одночасності і наступності дій, виражених неперфектними формами інфінітива, герундія та дієприкметника I, до дії особового дієслова не вичерпуються можливості безособових дієслівних форм передавати різні аспекти часового відношення реалізованих ними дій до часової площини (часового плану) особового дієслова. У деяких контекстуальних умовах неперфектна форма інфінітива, герундія, дієприкметника I може мати і значення попередності. У таких випадках (як і при реалізації значення наступності) нейтралізується опозиція «неперфект ↔ перфект».

Простежимо реалізацію таких часових відношень на прикладах:

1. «*What are you laughing at? I see nothing to laugh*» [13, с. 69].

2. «*All is in train for our departure when my brother, finding his cold to be no better, declares himself to be unable to risk the dangers of travel in this inclement weather*» [12, с. 91].

3. «*A doctor assumes responsibility for a patient without thinking of the money*» [19, с. 206].

У випадках дієприкметника I у функції означення часова взаємозалежність між його діями та діями основного дієслова є меншою. Це яскраво виявляється, наприклад, у тому, що дієприкметник-означення може виражати дію, яка *виникає із заданого часового плану*. Для дослідника такі приклади становлять особливий інтерес, оскільки тут дієприкметник I, самостійно, незалежно від часу основного дієслова, може відносити виражену ним дію до площини теперішності.

Highness, all knew that this kind was devoted only to one who could not return his love, being so highly placed [15, с. 75].

Між дією дієприкметника і дією особового дієслова може бути розрив безпосередніх часових зв'язків. Найчастіше це трапляється, коли особова форма дієслова і дієприкметник-означення проявляють різне модальне забарвлення.

«*I don't like people prowling about, and I won't have them poking their red noses into my room*» [12, с. 145].

Висновки. Таким чином, завдяки різній взаємній співвіднесеності у часі дієслова безособової та особової форм взаємопов'язують явища двох рівнів – лінгвального та екстралінгвального. Часова віднесеність є явищем лінгвальним, а те, по чому вона визначається, базується на факторах екстралінгвального характеру, а саме, – на реальному співвідношенні основної і вторинної дії у часі. Віднесеність до теперішності виявляється найчіткіше за умов реалізації значення одночасності дії, переданої безособовою формою дієслова, з дією присудка, вираженою Present Simple або Present Continuous. Неперфектні форми безособових дієслів (інфінітива, у тому числі і сполучення з модальними дієсловами; герундія; дієприкметника I) можуть під впливом певних синтаксичних і семантичних умов передавати три типи часових відношень: одночасність, наступність і попередність стосовно дії, вираженої особовим дієсловом.

Література:

- Верховская И. П. Видо-временные формы в английском сложноподчиненном предложении / И. П. Верховская. – М. : Высшая школа, 1980. – 112 с.
- Иванова И. П. Вид и время в современном английском языке / И. П. Иванова. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1961. – 200 с.
- Исаева Г. Т. Конденсация препозитивных структур в современном английском языке (к проблеме языковой экономии): Дис.... канд. филол. наук: 10.02.04 / Г. Т. Исаева. – К., 1988. – 214 с.
- Мешкова Е.М. Прагмалингвистика английского герундия и причастия настоящего времени (анализ существующих материалов): Московский государственный ун-т им. М. В. Ломоносова. – М. : Макс Пресс, 2000. – 124 с.
- Denker H. Error of Judgment // Reader's Digest Condensed Books. – Canada : The Reader's Digest Association Ltd, 1979. – P. 273–406.
- Fitzgerald E. The Great Gatsby. – Kiev : Dnipro Publishers, 1973. – 181 p.
- Fleming T. Liberty Tavern // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976. – P. 7–182.
- Folch-Ribas J. Northlight, Lovelight // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976. – P. 5–62.
- Galsworthy J. A Modern Comedy. Book 2. The Silver Spoon. – Moscow : Progress Publishers, 1976. – 280 p.
- Godey J. The Snake // Reader's Digest Condensed Books. – Canada : The Reader's Digest Association Ltd., 1979. – P. 409–498.
- Hemingway E. The Old Man and the Sea. – Moscow : Progress, 1971. – 127 p.
- Heyer G. The Talisman Ring. – London : Pan Books Ltd, 1976. – 237 p.
- Maugham S. The Painted Veil. – Москва : Международные отношения, 1981. – 274 p.
- North J. River Rising // Reader's Digest Condensed Books. – Canada : The Reader's Digest Association Ltd, 1979. – P. 5–177.
- Plaidy J. Castile for Isabel. – London : Pan Books, 1974. – 287 p.
- Priestley J. Angel Pavement. – Moscow : Progress Publishers, 1974. – 504 p.
- Seymour G. The Glory Boys // Reader's Digest Condensed Books. – Canada : The Reader's Digest Association Ltd, 1977. – P. 369–518.
- Spark M. Public Image. – Moscow : Progress Publishers, 1976. – 292 p.
- Stafford J. Boston Adventure. – New York : Harcourt, Brace and World, Inc., 1944. – 538 p.
- Steinbeck J. Cannery row. – New York : Bantam Books, 1963. – 123 p.
- Wallace I. The R Document // Reader's Digest Condensed Books. – Canada : The Reader's Digest Association Ltd, 1977. – P. 113–270.
- Waugh E. Prose. Memories. Essays. – Moscow : Progress Publishers, 1980. – 445 p.